Eessõna sõbralt

I

Selle suurepärase teose ilmumine, millesse on oma panuse andnud Eesti inimõiguste valdkonna teadlased ja eksperdid, on tähtis teetähis. Pean suureks auks, et mul paluti kirjutada sellele raamatule eessõna.

Olen pärit Soomest, kuid mu sugupuu juured ulatuvad ka Balti riikidesse ja Rootsi ning mõned mu esivanemad saabusid Venemaa kaudu. Minu kujunemisaastad jäävad ajavahemikku 1968–1973, mil leidsid aset sellised ajaloosündmused nagu Vietnami sõda, Tšehhoslovakkia okupeerimine ja Pinochet’ riigipööre Tšiilis. See oli aeg, kui sõna *inimõigused* ei olnud veel jõudnud nende inimeste kõnepruuki, kes pidasid end edumeelseteks. Kasutasime teistsuguseid sõnu, näiteks *rahu*, *imperialism* ja *õiglus*. Pööre inimõiguste suunas toimus 1980-ndate keskel ja tõi taas kokku need meie seast, kes olid vahepeal jagunenud eri poliitilistesse leeridesse, olles küll enne seda ühiselt hukka mõistnud kaks superriiki, nagu me neid 1968. aastal nimetasime.

Enne Berliini müüri langemist polnud ma Eestis käinud, küll aga külastasin Eestit enne riigi iseseisvuse taastamist 1991. aastal, mil Eesti oli ametlikult veel Nõukogude vabariik. Osalesin valitsusvälise inimõiguste organisatsiooni vaatlejana kohtuprotsessil inimese üle, kelle Soome oli andnud välja tsiviillennuki kaaperdamise eest – kaaperdaja oli püüdnud Nõukogude Liidust põgeneda. Varsti pärast seda alustasin inimõigustealast akadeemilist tegevust juba iseseisvas Eestis. Aastatel 1992–1993 hakkas Helsingi Ülikool tegema koostööd projektiga EuroFaculty ning ma pakkusin ennast Tartu Ülikooli õigusteadust õpetama. Alustasime õigusteooriast, ja mäletan väga hästi, kuidas ma jäin hätta, kui tahtsin loengus rääkida inimõigustest. Üliõpilased ütlesid mulle, et Eestis nõuavad inimõigusi vaid venelased, ning kui tegin väljaspool loengut juttu oma pojast, kes mängis Helsingis jäähokimeeskonnas, teatati mulle, et Eestis mängivad hokit ainult venelased.

Siiski korraldasime juba 1993. aastal Saaremaal inimõiguste teemal suvekooli, milles osales ligikaudu 30 inimest Eestist, Lätist ja Leedust. Inimõiguste valdkonnas oli

ilmselgelt tekkinud vajadus tõsise akadeemilise tegevuse järele ja selle vastu tunti siirast huvi. Märgin rõõmuga ära, et mõned neist, keda ma toona Tartus või Saaremaal õpetasin, on selle teose kaasautorid.

Järgnevatel aastatel oli mul rõõm kohtuda ka paljude teiste selle raamatu autoritega. Tegin koostööd Õiguskantsleri Kantseleiga, koolitasin Tartus Eesti Õiguskeskuse ja Riigikohtu egiidi all kutselisi kohtunikke, korraldasin Åbo Akadeemias töötades siinsetele üliõpilastele inimõigusteteemalise veebikursuse ning hiljem pöördusin tagasi Tartusse, et vaadata üle oma endise õpilase doktoritöö. 1998. aastal, kui külastasin Euroopa Julgeoleku- ja Koostööorganisatsiooni rahvusvähemuste ülemvoliniku nimel Riigikogu põhiseaduskomisjoni, sain isegi võimaluse kavandada üht Eesti seaduse paragrahvi. Lahendasime küsimust, mis puudutas nende laste kodakondsust, kelle vene keelt kõnelevad vanemad ei olnud Eesti kodanikud. Aastatel 1997–2004 olin ÜRO inimõiguste komitee liige ning osalesin Eesti perioodilise aruande ja vähemalt ühe Eesti vastu esitatud kaebuse läbivaatamisel. 2008. aastal sain taas käia Saaremaal, seekord korraldasin Põhjala ja Baltimaade doktorikooli inimõiguste uurimise valdkonnas.

Eessõna mälestusteosa lõpetuseks mainin veel aastaid 2008–2020, kui töötasin rahvusvahelise õiguse ja inimõiguste professorina Firenzes Euroopa Ülikool-Instituudis. Sealtkaudu on mulle tuttavad mitu siinse teose autorit, eelkõige aga toimetaja Liiri Oja, kes oli doktoriõppes minu eeskujulik juhendatav.

II

Selle teose põhjal on näha, et Eestis on välja arenenud inimõiguste kultuur, mis on osa üldisest diskursusest, kuid millel on ühtlasi ajaloost, kontekstist ja sündmuste käigust tulenevad iseloomulikud jooned. Kuigi moraalne ja juriidiline normatiivne raamistik – õiguste kataloog – on universaalne ja tänu 1948. aasta inimõiguste ülddeklaratsioonile küllaltki konkreetselt kindlaks määratud, on see ka dünaamiline ja arenev. Lühidalt öeldes muutuvad ja arenevad ühiskonnas toimuvate muutuste käigus ka inimõigustega seotud nõudmised, mistõttu tuleb inimõiguste tõlgendamise ülesannet täitvatel instantsidel olla ühtaegu reageerimisvalmis ja uuenduslik. Inimõiguste dünaamilisus aitab selgitada seda, miks inimõiguste valdkonna akadeemilises töös suudetakse säilitada intellektuaalne uudishimu ja kriitiline hoiak, isegi kui keskendutakse positiivsele õigusele.

Mujalt pärit lugeja näeb ehk isegi paremini kui paljud eestlased, kuidas selle teose teemade ja autorite valik peegeldab ajalugu, konteksti ja sündmuste käiku Eesti ühiskonnas. Mõnes riigis alustataks säärast teedrajavat teost universaalsete ja Euroopa inimõiguste loeteluga, jätkataks aruteluga valitud sisuliste õiguste üle, kirjeldataks rahvusvahelisi ja Euroopa inimõiguste kaitse mehhanisme ning lõpuks käsitletaks inimõigusi puudutavate normide olukorda, rakendamist ja selle jälgimist riigis. Mõnes teises riigis tehtaks esmalt kindlaks diskrimineeritavad ja ebasoodsas olukorras olevad ühiskonnagrupid, kelle olukorda on rahvusvaheline inimõiguste kaitse süsteem parandanud rohkem, kui seda on suutnud teha riigi õigussüsteem. Lisaks leidub riike, kus koduse olukorra asemel käsitletaks üleilmseid inimõiguste rikkumisi, püüdes välja selgitada, mida riik saaks ja mida tal tuleks teha, et mujal olukorda parandada.

Kõik need väga erinevad lähenemisviisid kajastaksid ka ajastule omaseid mõttesuundi, hõlmates inimõigustega seotud küsimusi, mille üle arutletakse ja vaieldakse, mida reformitakse ning mis levivad lainetena üle maailma ja määravad, millest õigupoolest käib jutt, kui räägitakse inimõigustest. Riiklikus kontekstis võimendatakse osa neist lainetest, arvestades riigi ajaloo iseärasusi, identiteeti või tugevaid külgi.

Siinses teoses, milles kajastatakse aega, kui Eesti inimõiguste kultuur jõuab täisikka, näeme eespool loetletud võimalike käsitlusviiside ja tunnusjoonte kombinatsiooni. Mitu peatükki puudutavad konkreetseid inimõigusi, sealhulgas nii kodaniku- kui ka poliitilisi õigusi (peatükid 10, 13, 14 ja 23) ning sotsiaal-majanduslikke õigusi (peatükid 15, 19, 20 ja 22). Siin on ehk tähtsamgi see, mis õigused on välja jäetud, kui see, mida on käsitletud. Lisaks keskendub mitu peatükki (sh peatükid 16, 17, 18 ja 24) konkreetse inimrühma inimõigustele. Osa peatükke puudutab rahvusvahelisi järelevalvemehhanisme (peatükid 3, 4 ja 5), inimõigusi laiemas rahvusvahelise õiguse raamistikus (peatükid 6 ja 7) ja inimõigusi Eesti õigussüsteemis (peatükk 2). Tähtsal kohal on soo ja seksuaalsusega seotud teemad (peatükid 11, 12 ja 21), mis viitab ühele peamistest suundumustest, mis kujundavad praegu rahvusvahelist ja Euroopa inimõiguste diskursust. Raamatu lõpuossa jääb oluline inimõiguste ja keskkonna käsitlus (peatükk 26), mis kajastab veel üht praegusaja põhisuundumust.

Inimõiguste raamat on Eestis inimõiguste vallas tehtud uurimistöö tulemus. Sellel on ilmselgelt kõrged akadeemilised eesmärgid ja suur väärtus, nagu on näha esimese ja teise peatüki põhjal. Asjaolu, et paljud teose autorid on Eesti ministeeriumide või muude riigiasutuste ametnikud, tuletab meile meelde nii kodanikuühiskonna osaliste

kui ka riigi tähtsust inimõiguste kaitsmisel ja edendamisel.

Nagu võib tihti täheldada selliste teoste puhul, mis on riigi inimõiguste kultuuri verstapostid, täidab seegi raamat muu hulgas hariduslikku eesmärki. Sellel on koht ülikoolides, mitmesuguste erialaste sihtrühmade koolitustel, koolides ja õpetajahariduses. Raamat annab ka suunise neile, kes toetuvad inimõigustele oma kaebustes, samuti kohtunikele, prokuröridele, juristidele või ametnikele, kelle ülesanne on kohaldada õigust, muu hulgas seoses inimõigustega.

Palju õnne Liirile, kõigile autoritele ja Eesti inimõiguste kogukonna liikmetele!

Professor Martin Scheinin
Oxfordi Ülikool